

УДК 330.131.5

В. Андрусяк
Н. АндрусякV. Andrusyak
N. Andrusyak**ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛУЗІ ОВОЧІВНИЦТВА
В АСПЕКТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ****MAIN PROBLEMS OF EFFECTIVE OPERATION OF VEGETABLE GROWING SECTOR
IN THE ASPECT OF ECONOMIC SECURITY**

У статті розглянуто основні проблеми ефективного функціонування галузі овочівництва в аспекті економічної безпеки України та шляхи їх вирішення. Для підвищення ефективності виробництва продукції овочівництва необхідно удосконалити комплекс організаційно-економічних і технічних заходів. В умовах ринкової економіки державне регулювання розвитку овочевого підкомплексу потрібно здійснювати з урахуванням інтересів держави, виробників та споживачів. Раціональне розміщення і спеціалізація овочепродуктового підкомплексу є значним резервом збільшення виробництва овочевої продукції. У перспективі потрібно надати перевагу тим технологіям, які б забезпечували енерго- та ресурсозбереження.

Ключові слова: овочі, галузь овочівництва, ефективне функціонування, переробка, економічна безпека, економічна ефективність.

В статье рассмотрены основные проблемы эффективного функционирования отрасли овощеводства в аспекте экономической безопасности Украины и пути их решения. Для повышения эффективности производства продукции овощеводства необходимо усовершенствовать комплекс организационно-экономических и технических мероприятий. В условиях рыночной экономики государственное регулирование развития овощного подкомплекса необходимо осуществлять с учетом интересов государства, производителей и покупателей. Рациональное размещение и специализация овощепродуктового подкомплекса является значительным резервом увеличения производства овощной продукции. В перспективе необходимо избрать те технологии, которые обеспечат энерго- и ресурсосохранение.

Ключевые слова: овощи, отрасль овощеводства, эффективное функционирование, переработка, экономическая безопасность, экономическая эффективность.

In the article the basic problems of effective functioning of vegetable growing sector in the aspect of economic security in Ukraine and the directions of their solution are considered. In order to improve the efficiency of vegetable growing production it is necessary to improve a complex of organizational, economic, and technical measures. In market economy conditions the government regulation of vegetable subcomplex development must be implemented, taking into account state's, manufacturer's, and consumer's interests. Rational location and specialization of vegetable subcomplex are the main reserve for vegetable production increase. In perspective it is necessary to choose those technologies which would save energy and resources.

Keywords: vegetables, vegetable growing sector, effective functioning, processing, economic security, economic efficiency.

Постановка проблеми. Овочі є цінним харчовим та дієтичним продуктом, займають важливе місце в раціонах харчування населення та забезпечують економічну безпеку країни. До складу овочів входять майже всі поживні речовини, необхідні для активізування фізіологічних процесів і збереження працездатності організму. Овочі також є основним джерелом надходження вітамінів в організм. Вони стимулюють обмін речовин і беруть активну участь у захисті організму від багатьох захворювань. Вживання овочів у їжу позитивно впливає на нервову систему, поліпшує роботу органів травлення й внутрішньої секреції.

У добовому раціоні людини на овочі має припадати 15-20 % енергетичного балансу їжі. За даними Київського НДІ гігієни харчування, середньорічна норма споживання овочів на одну людину становить 161 кг, з них найбільша частка припадає на помідори (39 кг), капусту (30 кг), огірки й моркву (по 15,5 кг) [2]. Але через недосконалі технології збирання, післязбиральної обробки, зберігання

та логістики фактична норма споживання овочів в Україні становить близько 100 кг/рік на людину, тобто є майже вдвічі нижчою, ніж у країнах ЄС. Тому пошук шляхів вирішення основних проблем ефективного функціонування галузі овочівництва має важливе значення як для забезпечення країни продуктами харчування, так і в аспекті економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення теоретико-прикладних аспектів ефективного функціонування виробництва й переробки овочевої продукції та шляхів його підвищення зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: В. Андрійчук, О. Бугуцький, В. Бойко, Г. Дмитрійчук, В. Збарський, В. Криворучко, О. Лебединська, В. Рудь, М. Рудий, П. Саблук, О. Скидан, К. Олефір, В. Ткачук, І. Червен, А. Шумейко та ін. Проте недостатньо вивченими залишаються напрями підвищення ефективності функціонування галузі овочівництва в аспекті економічної безпеки.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає в необхідності глибокого аналізу основних проблем ефективного функціонування галузі овочівництва як складової економічної безпеки та пошук напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на зростання кількості населення планети та високу біологічну цінність, виробництво овочів відкритого ґрунту має світову тенденцію до зростання. За останні чверть століття їхнє світове виробництво збільшилось більш ніж у два рази через зростання виробництва овочів у Китаї та Індії. Аналогічну світову тенденцію до зростання спостережено у сфері переробки овочів. При переробці овочів відкритого ґрунту одержують овочі консервовані, овочеві соки, томатні соуси, пасти та кетчупи. Причому, якщо в попередні роки в основному виробляли тільки консервовані овочі, то за останній час суттєво зросла частка іншої продукції, яку активніше використовують у харчуванні.

Задоволення фізіологічних потреб людини якісними та безпечними продуктами харчування становить матеріальну основу біологічного, політичного, соціального та духовного існування індивіда, сім'ї, соціальної групи, держави, суспільства та людства в цілому. Інтеграція України у світове та європейське співтовариство актуалізує проблему економічної безпеки, оскільки лише за умов гарантування забезпечення населення продовольством за будь-яких умов держава може проводити незалежну політику [10].

Розвиток овочівництва в Україні позначено періодами, коли цій галузі приділяли велику увагу, і навпаки, коли її роль зводили до другорядної. Найбільшого розвитку овочівництво досягло у вісімдесяти роки двадцятого століття. У дев'яностих роках спостерігалася тенденція до зменшення площ посіву, валових зборів, урожайності. Порівняно з 1988 р. посівні площі під овочевими рослинами зменшилися в 1990 р. на 73 тис. га, урожайність – на 31 ц/га, валові збори – на 2465 тис. т. При цьому у виробництві овочів знизилася питома вага суспільного сектора до 14,6 % і зросла роль приватного – до 85,4 %. За період 2001 – 2010 рр. спостерігалася тенденція до збільшення виробництва овочевої продукції та зростання урожайності при практично незмінних посівних площах. Проте, незважаючи на такі тенденції до динамічного розвитку галузі овочівництва, в Україні протягом останніх років знижується концентрація посівів, кількість внесених органічних та мінеральних добрив не відповідає агроекологічним нормам, не вистачає засобів захисту рослин, відсутня надійна система збуту, а рівень механізації вирощування й збирання овочів є низьким [3].

Овочівництво зосереджене, насамперед, навколо великих міст і промислових центрів – Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська, Львова, Одеси, Миколаєва, Херсона, Черкас та інших з урахуванням наявності ринків збуту й об'єктів переробної промисловості. В усіх областях України господарства населення перевищують частку сільськогосподарських підприємств у виробництві овочів відкритого ґрунту.

У структурі посівів овочевих рослин у відкритому ґрунті в окремих категоріях сільськогосподарських підприємств України на помідори припадає 33,6 %, капусту – 17,4 %, цибулю на ріпку – 14,2 %, інші овочі – 13,7 %. У господарствах населення перевагу віддають вирощуванню помідорів – 17,4 %, капусти – 14,4 %, огірків – 13,2 %, цибулі – 12,6 %. Моркву й буряк столовий у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення вирощують на 6-8 % площі [3]. Розвиток овочівництва в господарствах населення надалі йтиме в напрямі переважного вирощування овочів із групи інших культур на невеликих площах, проте в ширшому асортименті. Виробництво овочів у сільськогосподарських підприємствах за нинішніх економічних умов зведеться до вирощування потрібної кількості найбільш технологічних овочевих культур на продаж заготівельно-збутовим організаціям, на ринку та забезпечення сировиною промисловості.

У розміщенні овочевих культур можна простежити зональну спеціалізацію. На півдні України в сільськогосподарських підприємствах переважно вирощують помідори, цибулю, зелений горошок, перець, баклажани, тобто овочі, які є основною сировиною для первинної переробки в господарствах і на консервних комбінатах (заводах), більшість із яких розташована саме в південних областях. Крім того, південна зона й надалі залишиться основним виробником помідорів, цибулі, перцю, баклажанів, які планують завозити в західні та північні області України. Фермерські господарства України перевагу надають помідорам і капусті. У степовій зоні фермери більше вирощують помідори, перець, баклажани, у лісостеповій – помідори, капусту, на Поліссі – капусту, моркву, столовий буряк, тобто ті культури, які за певних кліматичних умов краще реалізують свої біологічні властивості [8].

У сучасних умовах господарювання потребує вирішення комплекс питань та розробки організаційно-економічних і технічних заходів щодо підвищення ефективності овочепродуктового підкомплексу в аспекті економічної безпеки, насамперед, удосконалення системи збуту овочевої продукції та розвитку нових форм господарювання й спеціалізованих овочівницьких господарств в окремих регіонах та зонах. Також потрібно домогтися рівномірного постачання овочів протягом року у рекомендованому асортименті за рахунок раціонального поєднання розвитку овочівництва відкритого і закритого ґрунту, підбору відповідних сортів і гібридів з різними строками дозрівання, переробки, заморожування та закладання продукції на тривале зберігання.

Висока собівартість, значні витрати на реалізацію і порівняно низькі ціни на овочеву продукцію стали причиною збитковості виробництва овочів у сільськогосподарських підприємствах. Практично втратили свою роль районні плодоовочеві бази, особливо в зберіганні і системі реалізації овочевої продукції. Міські ринки стали основним каналом реалізації овочів. Водночас зберігається тенденція до сталого попиту населення на овочі як одного з джерел надходження вітамінів для підтримання здоров'я людей в умовах підвищення цін на ліки [4].

Продукція більшості овочевих культур швидко псується, може зберігатися без втрат товарних якостей від 6 год. до 2-3 діб. Тому, невід'ємною частиною овочепродуктового підкомплексу є переробка з її інфраструктурою. В Україні є достатня кількість потужностей для виробництва консервів. Проте рівень їх використання в окремі роки становить 6-7 % через недостатнє забезпечення сировиною та слабку матеріально-технічну базу. Низька питома вага основних фондів виробничої інфраструктури, до складу якої входить транспорт, переробка, торгівля, будівництво, свідчить про диспропорції і незбалансованість матеріально-технічної бази між сферою виробництва та сферами по доведенню продукції до споживача [5].

Збільшення за період 2001 – 2010 рр. виробництва овочів зумовило збільшення обсягів випуску овочевих консервів. Проте потребує уваги питання підвищення конкурентоспроможності виробленої консервної продукції. За своїми споживчими властивостями вітчизняна продукція не поступається, а часто перевищує кращі зарубіжні зразки, бо вона створена на натуральній основі, без синтетичних консервантів, ароматизаторів та барвників. Але за зовнішнім оформленням – склотара, кришки, етикетки – продукція поступається зарубіжним аналогам. Оптимальний варіант – реконструкція переробних заводів із освоєнням певних видів продукції, сучасної тари, упаковки. Один із основних напрямів поліпшення роботи підприємств – упровадження прогресивних технологічних режимів і методів роботи енергетичного обладнання. Бажаним є створення спільних підприємств на базі реконструйованих консервних заводів і виробництво плодоовочевих консервів на основі новітніх технологій. Щодо асортименту консервів більше уваги слід приділяти продукції, яка користується підвищеним попитом у населення: томатному соку, пасті, соусам, кетчупам, ікрі овочевій, зеленому горошку [7].

Рівномірне надходження овочевої продукції споживачам протягом року можливе лише за умов добре налагодженої системи її тривалого зберігання свіжою. У високорозвинених зарубіжних країнах питанню збереження високої якості овочів і процесу доставки споживачу приділяють багато уваги. В Україні підприємства практично не мають матеріально-технічної бази для коротко- та довготривалого зберігання овочів. Сховища, як правило, побудовані за застарілими проектами з низьким рівнем механізації навантажувально-розвантажувальних робіт.

Овочівництво досі залишається однією з найбільш трудомістких галузей сільського господарства. Затрати праці на виробництво 1 ц продукції становлять 6-12 люд.-год, у той час як у країнах Європи – 2-3 люд.-год. Значною мірою цей показник залежить від застосовуваних технологій вирощування, особливостей культури, рівня механізації.

Для підвищення ефективності ведення овочівництва в аспекті економічної безпеки необхідно вирішити комплекс організаційно-економічних та технічних заходів, зокрема: створення економічних

умов для відновлення спеціалізованих овочівницьких господарств у приміських та сировинних зонах і на цій основі зміна співвідношення у виробництві овочів між приватним і громадським секторами; налагодження в Україні виробництва засобів механізації з вирощування овочів; поліпшення системи вітчизняної селекції й насінництва; реконструкція й модернізація переробних підприємств; розвиток кооперування та інтеграції сільськогосподарських виробників товарних овочів і удосконалення економічного механізму взаємовідносин із переробними й торговельно-закупівельними підприємствами як гарантими реалізації вирощеної овочевої продукції [6].

Як відомо з досвіду зарубіжних країн, цивілізовані ринкові відносини вимагають державного регулювання. Ми погоджуємось із думкою вчених про необхідність державного регулювання виробництва та переробки овочевої продукції ринковими методами, оскільки їхнє виробництво в Україні є одним із найбільших в Європі. Тому підтримка власного виробника в майбутньому може привести до економічного зростання економіки та вирішення багатьох фінансових і суспільних проблем, гарантування економічної безпеки.

В умовах ринкової економіки державне регулювання розвитку овочевого підкомплексу потрібно здійснювати з урахуванням інтересів держави, виробників та споживачів. При цьому держава повинна створити для товаровиробників такі умови, які б сприяли їм у виробленні продукції в певному обсязі та асортименті, а для споживачів – які б забезпечили необхідний обсяг споживання відповідно до їхньої платоспроможності. Такий принцип реалізується державою через запровадження сприятливої цінової політики, надання фінансово-кредитного забезпечення, стимулюючого оподаткування, створення ринкової інфраструктури, захисту внутрішнього ринку та доступу на зовнішні. Для цього необхідно: по-перше, щоб політика країни в галузі економіки базувалася на налагодженій правовій основі, яка б оперативного коригувалась у процесі виробничої діяльності усіх учасників овочевого підкомплексу, а по-друге, спиралась на достовірну, оперативну та доступну для всіх інформаційну базу [1].

Рациональне розміщення й спеціалізація овочепродуктового підкомплексу є значним резервом збільшення виробництва овочевої продукції з найменшими затратами праці та коштів. Доцільність розміщення й спеціалізація агропромислового комплексу зумовлюються природними та економічними чинниками, які можуть бути сприятливими для вирощування одних і майже або зовсім несприятливими – для інших сільськогосподарських культур. Завдання раціонального розміщення аграрного виробництва полягає в розміщенні галузей та культур по території з метою найефективнішого використання природних та економічних умов, усуненні нераціональних перевезень сільськогосподарських продуктів для потреб населення й промислової переробки. При розміщенні аграрного сектора велике значення має вибір відповідних сільськогосподарських культур, які повинні максимально використовувати родючість ґрунту та інші умови відповідної території, тобто бути високоврожайними, а також поєднуватись з іншими галузями [11].

Через відміну держзамовлення та впровадження вільних ринкових цін на овочеву продукцію виникла потреба в зміні зв'язків між виробниками овочевої продукції й торговельними організаціями. Система взаємозв'язків виробництва й реалізації в ринкових умовах має ґрунтуватися на контрактних формах зв'язку виробничих і торговельних підприємств, які укладають між собою контракти із зазначенням обсягів, термінів, якості, структури овочевої продукції, штрафних санкцій за порушення контрактів. Необхідність тісних економічних зв'язків між постачальниками й споживачами підтверджує досвід розвинених ринкових країн. Тільки при наявності тісних економічних зв'язків між постачальниками (сільським господарством) і споживачами (промисловістю й торгівлею) можливо задовольнити високу потребу ринку щодо якості, а отже, забезпечити ефективність і рентабельність виробництва, що відобразиться на покращенні економічної безпеки країни.

Центральне місце на ринку займають оптова та роздрібна торгівля, а також ринкова інфраструктура. Саме ці елементи ринку здійснюють товарний оборот овочевої продукції. Ринкові відносини в овочевому підкомплексі України повинні формуватися за так званою «збутовою» концепцією, яка передбачає максимізацію доходів виробників через збут продукції.

Характерною особливістю рисою ринку овочів України є невисока якість, досить малий асортимент продукції, відсутність їхньої розфасовки та упаковки, зручних для споживача, наявність сезонних та регіональних коливань цін та обсягу продажу продукції, різке скорочення оптової торгівлі, відсутність реклами продукції вітчизняних товаровиробників та недостатній їхній захист від імпорту та монополії. Проблему цілорічного забезпечення населення України, а особливо жителів великих

міст і промислових центрів, овочевою продукцією неможливо вирішити без раціонального використання потужностей щодо їхнього зберігання й товарної доробки на міських плодоовочевих базах і торговельно-закупівельних підприємствах. В умовах розвитку ринкової економіки повинні здійснюватися значні технологічні й організаційні зміни овочевої галузі. У перспективі потрібно надати перевагу тим технологіям, які б забезпечували енерго- та ресурсозбереження, зменшили затрати праці та втрати продукції, не забруднювали довкілля, підвищували родючість ґрунтів [9].

Рівень розвитку овочевого продуктового підкомплексу, врешті-решт, визначить можливості створення цільових регіональних ринків овочевої продукції та відповідних сегментів у ньому з широкими можливостями обміну продукцією на внутрішньому ринку, на міжбласному рівні та на рівні експорту. Особливості формування регіональних ринків овочевої продукції зумовлені низкою чинників, зокрема, кількістю й густотою населення, питомою вагою міського й сільського населення в області чи регіоні, і пов'язаним із цим визначенням потреб та обсягів виробництва овочів для міського й сільського населення із врахуванням можливих джерел їхнього надходження. Ще одним важливим чинником розвитку регіонального ринку овочевої продукції є рівень розвитку овочівництва в окремих категоріях господарств, тобто в суспільному секторі, на присадибних ділянках населення. Особливу роль у формуванні регіональних ринків, поряд з природними чинниками окремих територій, виконує кон'юнктура попиту на різні види овочевої продукції в межах регіонів і в масштабі держави та порівняльна ефективність вирощування окремих видів овочів у різних регіонах. Отже, регіональні ринки овочів можуть бути обмежені певною територією на рівні певних областей і районів або їхніх груп з виділенням сегментів ринку, у яких функціонують окремі цільові ринки із певних видів свіжих овочів.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що ефективний розвиток галузі овочівництва в аспекті економічної безпеки передбачає підвищення економічної ефективності виробництва та переробки овочевих культур; створення зон концентрованого виробництва овочів відкритого ґрунту для забезпечення сировинної бази їх переробки; виробництво овочевих культур в обсягах, необхідних для задоволення потреб населення в овочах, а переробної промисловості – в сировині; реконструкцію й модернізацію переробних підприємств та зміцнення їхньої технічної і сировинної бази; розвиток кооперування та інтеграції виробників товарних овочів і удосконалення системи взаємозв'язків між переробними і торговельними підприємствами. Овочевий ринок України як складова економічної безпеки держави повинен формуватися й тісно розвиватися зі створенням і зміцненням національного ринку продовольства та його інфраструктури.

Список використаної літератури

1. Антамошкина Е. Н. Приоритеты аграрной политики в вопросах продовольственной безопасности / Е. Н. Антамошкина // Экономика, предпринимательство и право. – 2013. – № 1 (18). – С. 58–66.
2. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку (1990 – 2000 рр.) / [за ред. П. Т. Саблука, М. Я. Дем'яненко, М. Ф. Кропивка]. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 253 с.
3. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Канінський М. П. Розвиток підприємництва в овочівництві / М. П. Канінський // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 63–67.
5. Малік М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. Й. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–8.
6. Мудрак Р. П. Развитие инфраструктуры аграрного производства в контексте обеспечения продовольственной безопасности страны / Р. П. Мудрак // Российское предпринимательство. – 2013. – № 1 (223). – С. 105–109.
7. Мороз В. В. Розвиток ринкової інфраструктури в АПК / В. В. Мороз // Економіка АПК. – 2002. – № 3. – С. 82–85.
8. Плодоовочевий ринок України: довідник. – Дніпропетровськ: АПК-Інформ, 2005. – 104 с.
9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 105/2007 від 12.02.2007 року // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 3–13.
10. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації / О. В. Скидан // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2010. – № 7. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>
11. Статівка А. Державне регулювання продовольчого ринку України в сучасних умовах / А. Статівка // Право України. – 2011. – № 10. – С. 29–32.

References

1. Antramoshkina, E. N. (2013) Priorities of agrarian policy in the questions of food security. *Ekonomika, pidpryyemnytstvo i pravo*, 1 (18), pp. 58–66.
2. Agroindustrial complex of Ukraine: state and prospects of the development (1990 – 2000) (1999). In: P. T. Sabluk, M. Ya. Demyanenko, M. F. Kropyvko (Eds). Kyiv: IAE UAAN, 253 p.
3. State Board of Statistics of Ukraine. Official site [Internet]. Available from: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
4. Kaninskiy, M. P. (2002) The development of entrepreneurship in vegetable growing. *Ekonomika APK*, (9), pp. 63–67.
5. Malik, M. J. and Luzan, Yu. Ya. (2010) Problem issues of the development of cooperation and integration relations in AIC. *Ekonomika APK*, (3), pp. 3–8.
6. Mudrak, R. P. (2013) The development of agrarian production infrastructure in the context of ensuring food security of the country. *Rossiyskoye predprinimatelstvo*, 1 (223), pp. 105–109.
7. Moroz, V. V. (2002) The development of market infrastructure in AIC. *Ekonomika APK*, (3), pp. 82–85.
8. Fruit and vegetable market of Ukraine: reference book (2005). Dnipropetrovsk: APK-Inform, 104 p.
9. On the Strategy of national security of Ukraine: the Decree of the President of Ukraine №105/2007 from 12.02.2007. *Strategichna panorama*, (1), pp. 3–13.
10. Skydan, O. V. (2010) Food security as a priority of agrarian policy: institutionalization problems [Internet]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, (7). Available from: <<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>>
11. Stativka, A. (2011) State regulation of food market of Ukraine in current conditions. *Pravo Ukrayiny*, (10), pp. 29–32.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014.

Рецензенти: О. В. Коломицева, д.е.н., професор, зав. кафедри економічної кібернетики та маркетингу ЧДТУ; І. П. Мігус, д.е.н., професор, зав. кафедри менеджменту та економічної безпеки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.